

Проблемні питання криміналістики і кримінального процесу щодо використання поліграфа під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень

Олександр Юхно

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>, e-mail: Oleksandruhno2@gmail.com

Дар'я Туренко

докторка філософії, старший психолог, Головне Управління Національної поліції в Київській обл., м. Київ, Україна, e-mail: Turdara11@gmail.com

Досліджено проблемні питання використання поліграфа як комерційними підприємствами, так і під час оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Проаналізовано генезис появи поліграфа в Україні, проблеми правового забезпечення його застосування у криміналістиці, кримінальному процесі й у правозастосовній діяльності. Запропоновано конкретні теоретичні, законодавчі та прикладні пропозиції з питань перспектив його застосування в діяльності оперативних підрозділів і органів досудового розслідування.

Ключові слова: поліграф; детектор брехні; оперативно-розшукова діяльність; досудове розслідування; законодавство; криміналістика; дискусія; психологічна експертиза; тестування; висновок; проблемне питання; удосконалення.

Polygraphs Usage in Forensics and Criminal Procedure: Issues, Considerations, Solving Crime Offences

Oleksandr Yukhno, Daria Turenko

The study examines the problematic aspects of using polygraphs, both by private enterprises and during operative investigative activities and pre-trial investigations of criminal offenses. The genesis of the polygraph's introduction in Ukraine is analyzed, along with the legal challenges surrounding its use in forensics, criminal procedure, and law enforcement. Specific theoretical, legislative, and practical proposals are made regarding the future application of polygraphs in the activities of operational units and pre-trial investigation bodies.

Keywords: polygraph; lie detector; operative investigative activities; pre-trial investigation; legislation; forensics; debate; psychological examination; testing; conclusion; problematic issue; improvement.

Криміналістика та кримінальний процес передбачають застосування нетрадиційних форм і методів з метою викриття, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. На їх теоретичних і прикладних теренах уже давно дискутується питання щодо доцільності, законності й конкретних

правових підстав для використання поліграфа (більш відомого як «детектор брехні») в оперативно-розшуковій діяльності та під час досудового розслідування з метою отримання доказів або орієнтовної інформації.

Поліграф в Україні використовують як у цивільних і господарських відносинах,

так і в управлінській діяльності, а також під час досудового розслідування, в оперативно-розшуковій та експертній діяльності. В Україні функціонує ціла торговельна мережа з реалізації та експлуатації поліграфів (посідає 3-тє місце із закупівлі цих приладів), із підготовки фахівців для їх обслуговування, із надання платних послуг у проведенні поліграфічних досліджень за комерційними замовленнями, що ґрунтуються на іноземному досвіді. Як свідчить дослідження, найчастіше поліграф використовують у комерційних структурах під час оформлення на роботу (за рекомендаціями служб безпеки цих комерційних структур) і в разі переміщення на вищі посади (якщо особа відмовляється від перевірки на поліграфі, то знаходять бюрократичні засоби відмовити їй у керівній посаді), ним також послуговуються кадрові апарати правоохоронних та силових відомств за згодою випробуваної особи.

Водночас є нагальні проблемні питання застосування цього технічного приладу для виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Саме цей напрям є сьогодні дискусійним у криміналістиці, кримінальному процесі, кримінальному праві й узагалі в науці. Різних наукових позицій і практичних підходів (зокрема, протилежних) щодо цього питання дотримують представники судових інстанцій, процесуальні керівники досудового слідства (прокурори) та ін. У процесі досудового розслідування злочинів і проступків посадові особи досудового розслідування, оперативні й інші співробітники правоохоронних органів стикаються зі слідчими ситуаціями, коли як підозрюваний, так і решта учасників кримінального провадження не бажають давати або дають неправдиві показання (через різноманітні причини), тож поліграф, зважаючи на його технічні можливості, міг би надати допомогу в цих питаннях.

Законодавець намагався розв'язати окремі проблеми. Так, у 2015 р. Верховна Рада отримала на розгляд законопроекти «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» [1], «Про полі-

графологічну діяльність» [2] і про доповнення Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) положеннями із цих питань [3], які відкликали 2019 р. Названі законопроекти мали подібний зміст і мету — урегулювати питання щодо застосування поліграфа в приватній і державній сферах. Вони містили визначення основних понять і передбачали відповідні зміни для Кримінального, Цивільного й Господарського процесуальних кодексів у частині залучення спеціалістів. Зокрема, зміни до КПК України у відповідному законопроекті обумовлювали можливість залучати для дослідження на поліграфі інших провідних фахівців, які мають спеціальні знання в конкретній галузі знань і спеціалізуються на таких дослідженнях, якщо державні спеціалізовані установи не мали змоги цього зробити [3].

Сучасний поліграф складають такі елементи: 1) датчики (їх підключають до тіла випробуваного, завдяки чому отримують і контролюють дані про психофізичний стан людини); 2) комп'ютера (найчастіше використовують сучасний ноутбук або стаціонарний комп'ютер, завдяки якому здійснюють запис та обробляються отримані з датчиків дані); 3) вивідного пристрою (принтера, екрана ноутбука або комп'ютера), який відтворює реакції організму тестованої особи у вигляді поліграм [4]. Професію поліграфолога визначено й закріплено у 2021 р. наказом Міністерства економіки України, який затвердив Зміну № 10 до національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» [5]: запроваджено нову професійну назву посади «Поліграфолог» (код 2490, підклас 2490 «Поліграфолог», професійне угруповання «Професіонали, що не входять в інші класифікаційні групи» розд. 2 «Професіонали») [5], який повинен пройти спеціальну підготовку.

Вивчення практичного досвіду різних країн дає змогу дійти висновку щодо напрямів застосування поліграфа в Україні: 1) для перевірки кандидатів перед прийомом на роботу до правоохоронних органів; 2) для перевірки співробітників, виконання службових

обов'язків яких пов'язано із дотриманням державної таємниці; 3) під час розслідування кримінальних правопорушень. Якщо перший і другий напрями не викликають особливих суперечок, то застосування цього технічного засобу для отримання доказів у кримінальному провадженні є доволі дискусійним питанням, зокрема, через нерозвиненість необхідної інструментально-методичної бази й низку інших чинників, серед яких — права неврегульованість. Із метою дотримання прав людини під час проведення поліграфічного дослідження останніми десятиліттями активізувалися спроби правового врегулювання застосування поліграфа в Україні, підстав проведення такого дослідження, принципів проведення опитування та умов, за яких це може відбуватися, протипоказань до проведення цього виду тестування, вимог до висновків, умов зберігання матеріалів тестувань тощо.

Згадані вище законопроекти передбачали використовувати опитування осіб на поліграфі з метою задовольнити запити приватного характеру, отримати оперативно-розшукові дані, для службових і кадрових перевірок, а також виконання судових психофізіологічних експертиз, пов'язаних із цивільним, кримінальним, адміністративним, господарським та іншим судочинством України.

Криміналісти позитивно сприйняли можливості поліграфа для вирішення питань криміналістичної діагностики, оскільки він дає змогу реєструвати непомітні для людського ока психофізіологічні реакції. Однак у цьому питанні загострилися правові, процесуальні та психологічні аспекти, розв'язання яких не дає поштовху для широкого послуговування поліграфом у правозастосовній діяльності. Так, зокрема, чинний КПК України не містить прямих указівок щодо застосування поліграфа у кримінальному провадженні, але у ньому відсутні й заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження або очевидців із використанням поліграфа [6]. Утім, окремі вчені посилаються на п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-роз-

шукову діяльність», де оперативним підрозділам надано право опитувати осіб за їхньої згодою [7]. Натомість у ч. 16 ст. 9 цього Закону для одержання інформації заборонено застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні й інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу [7], що корелює з нормами ч. 2 ст. 28 Конституції України, яка забороняє проведення медичних, наукових або інших дослідів над людиною без її вільної згоди [8].

Численні медичні, психіатричні, психологічні, технічні й інші дослідження довели, що поліграф не завдає шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу. Як зазначено вище, проведення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа (рекомендовано наказом Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5) можливе лише за письмовою згодою особи, яку, на думку правоохоронців, доцільно перевірити за допомогою поліграфа [9]. 01.05.2024 р. набув чинності ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза. Використання поліграфа. Загальні вимоги». Україна стала третьою державою у світі (понад 50 років діє у Японії та понад 10 років — у США), яка керуватиметься подібним стандартом [10].

В останнє десятиріччя формою практичного застосування поліграфа у кримінальному провадженні стала психологічна експертиза. Відповідно до п. 6.8 розд. VI Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень під час психологічної експертизи, з метою отримання орієнтувальної інформації можна проводити опитування із застосуванням спеціального технічного засобу, яким є комп'ютерний поліграф. Предметом такого опитування є отримання експертом-психологом орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про

певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій [11]. Згідно зі ст. 110, ч. 1—2 ст. 243 та ст. 332 КПК України проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа можливе на підставі постанови слідчого, дізнавача або прокурора, звернення сторони захисту — підозрюваного або обвинуваченого чи їхніх захисників-адвокатів, ухвали суду з власної ініціативи або за клопотанням сторін чи потерпілого [6; 11]. За результатами проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа складають висновок експерта, який повинен відповідати вимогам, передбаченим ст. 101—102 КПК України [6; 4]. До висновку долучають поліграму й результати тестів. За потреби з метою підтвердження дотримання вимог безпеки досліджуваної особи може бути надано гігієнічний сертифікат про безпечність користування таким поліграфом.

Отже, можемо дійти таких висновків:

1) теорія криміналістики та кримінального

процесу, правозастосовна діяльність свідчать про доцільність використання поліграфа за письмовою згодою особи (згодою батьків, законних представників і захисників у випадках з неповнолітніми); 2) результати дослідження на поліграфі можуть слугувати попередньою та орієнтовною інформацією для планування подальших версій і використання конкретних тактичних дій в оперативно-розшуковій діяльності та під час досудового розслідування, але не може слугувати основним доказом у кримінальному провадженні; 3) правила застосування поліграфа потрібно закріпити не тільки в нормативно-правових документах Мін'юсту України, а й у Законі «Про судову експертизу» (який давно потребує доопрацьованої нової редакції, зокрема у ст. 10—14) [12; 4], чинному КПК України [6], а також в інших законодавчих і нормативних актах, що регулюють питання судової експертології. Утім, порушені питання потребують окремого докладного дослідження — як теоретичного, так і практичного.

Перелік джерел посилань

1. Проект закону про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі від 17.02.2016 р. № 4094 (відкликано 29.08.2019 р.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203 (дата звернення: 22.08.2024).
2. Проект закону про поліграфологічну діяльність від 04.03.2016 р. № 4094-1 (відкликано 29.08.2019 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58326 (дата звернення: 22.08.2024).
3. Проект закону про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) від 10.12.2015 р. № 3611 (відкликано 29.08.2019 р.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57349 (дата звернення: 22.08.2024).
4. Градун С. А. Дискусійні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2 (83). С. 39—44. DOI: 10.32782/2523-4269-2023-83-39-44 (дата звернення: 22.08.2024).
5. Про затвердження Зміни № 10 до національного класифікатора ДК 003:2010 : наказ Мінекономіки України від 25.10.2021 р. № 810. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0810930-21#Text> (дата звернення: 23.08.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 23.08.2024).
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 23.08.2024).

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.08.2024).
9. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Мін'юсту України від 27.07.2015 р. № 1350/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
10. ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза. Використання поліграфа. Загальні вимоги [Чинний від 01.05.2024]. URL: <https://polygraph.ua/dstu-92662023-sudova-psihologichna-ekspertyza/> (дата звернення: 20.08.2024).
11. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
12. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024).